

Az uralkodó jogász kultúra sivársága

Az Alaptörvény csak a formális jogállami szabályok, praktikusan a kétharmados korlát betartásával változtatható meg. Nem lehet jogállamot építeni nem jogállami eszközökkel. Nem kell jogelméleti megfontolásokkal bajlódni, csak a jogi formák érdekesesek. Az Alaptörvényhez nyúlni azért nem lehet, mert polgárháborút provokál. A kétharmados törvények megváltoztatása olyan precedenst teremt, amelynek soha nem lenne vége, ad absurdum minden kormányzat saját alkotmányt akar majd. Nincs forradalmi helyzet, ilyenkor a jogásznak nincs más dolga, mint a hatályos szabályok betartása. Ezek és ezekhez hasonló mondatok gyakran fogalmazódnak meg érvként Magyarországon azóta, amióta reális *politikai* esély van arra, hogy a 2010 óta regnáló Orbán-rezsim elveszti a választást. E jogász eredetű érvelés forrása könnyen azonosítható, következményei is beláthatók.

A jogállam akaratlagos félreértése

Két ideológiai természetű szemléleti sajátosság húzódik meg ezek mögött. Itt most nem foglalkozom azokkal a politikai indíttatású érvekkel, amelyek az autoriter rezsim fennmaradásának érdekében fogalmazódnak meg, még ha jogias szóhasználatot alkalmaznak is. Nem mérlegelem az Alaptörvény értelmezésében tevékenyen részt vevők akadémiai meg-

hasonlásának pszichológiai hatásait sem. A rendszerváltást és demokratikus jogállam felépítését kívánók beszédmódjával érdemes foglalkozni. Egyrészt a jogállam ebben a logikában minden változás akadályként jelenik meg, függetlenül attól, hogy mivel szemben, milyen tartalommal és milyen politikai környezetben történik a változás. Másrészt az elvi megfontolásokat beárnyékolják a káosztól, polgárháborútól, utcai zavargásoktól való félelmek, illetve félelemkeltések. Mintha az erőszak közvetlenül származna a közjogi intézmények átalakítási igényeiből és nem egy régóta a jogállamon kívüli nem demokratikus politikai erő nyers akaratából. Vagyis elegendő a jogrendszer teljes megkaparintása ahhoz, hogy a politikai hatalmat bárki korlátlanul és korlátlan ideig használja. Ha elég ügyesen manipulálja a jogintézményeket, soha nem kerülhet ki a kezéből a hatalom. Az a nyugati jogi kultúra, amelynek perifériáján élünk, arra épül, hogy a központi hatalmat, az uralkodót különböző ellenhatalmak korlátozzák. Gazdasági, területi, intézményes autonómiák.

Mivel ezek az ellenhatalmak a tapasztalatok szerint törékenyek, esetlegesek és könnyen felszámolhatóak, viszonylag hamar megjelentek a stabilizálásukra hivatott jogintézmények és garanciák, amelyek kötik az államhatalom mindenkori gyakorlását. Ezt nevezik azóta is jogállamnak.

A hatalom korlátozása azért is fontos, mert a demokrácia esélyeit kell biztosítani: a jogállami intézmények védelme nélkül a demokratikus legitimitációval rendelkező hatalom is hajlamos felszámolni a társadalmi akaratképződés alapjait: a plurális nyilvánosságot, a közösségek és az egyének szabadságát, a civil szerveződés és intézményi autonómiák gazdasági, szervezeti és mentális bázisait. A jogállam hívei arra koncentrálnak, hogy a közjogi berendezkedés ténylegesen korlátozza-e a végrehajtó hatalom gyakorlását. Amikor azt állítják, hogy Magyarországon nincs jogállam, akkor csak annyit állítanak, hogy nincs érdemi korlátja a kormány (a magyar esetben a kormányfő) szándékainak, bármit megtehet, és ehhez igénybe veheti a jogalkotást és minden állami szervezetrendszer, amely a jogi szabályok keretei között működik. Eltűnik a különbség a főhatalom birtokosának akarata és a jogi norma kötelezése között. Sőt a legtöbb esetben, miután a jogintézményeket emberek működtetik, az uralkodó személyes akarataát előre kitalálják, a vezér eszméi és szándékai a jogintézmények eszméi és szándékai lesznek. A formálisan jogi ellenhatalomként működő intézmények a meghosszabbított kezei. Ma nincs Magyarországon olyan formálisan jogállami intézmény, amely betöltené fő funkcióját, egyik sem gyakorolja a végrehajtó hatalom korlátozását. A demokratikus élet, amely korábban sem volt különösen élénk, mert erre vonatkozó tapasztalatok nemigen léteztek, csaknem teljesen elsorvadt és eltorzult. Ez a jogállami korlátok diszfunkcionalitásának és eltűnésének következménye. A jogállam visz-

szállítása a demokrácia érdekében szükséges. Minél több időt tölt egy közösség nem jogállami keretek között, annál természetesebbé válik az alárendelődés, félelem és lemondás a részvételtől, visszahúzódnak a politikától.

Nincs olyan kétharmados többség, amely erre felhatalmazást adhatna. Az olyan alkotmánynak látszó szöveg, amely ezt lehetővé teszi, nem alkotmány.

De miért bizonytalankodnak némely jogászok az ebből származó következmények levonásától?

Az uralkodó jogászai ideológia a jog és a politika elválasztottságára épül, amiben nem kis szerepet játszik ennek az ideológiának sajátos önvédő jellege. A politikamentesség nem pusztán az állami szabályozás politikai természetét tagadja, hanem a jogászai szerepeket igyekszik az objektívitas és a technikai racionalitás mázával bevonni.

Többek között azért sikeresek (ideig-óráig) a modern autokráciák, mert hatékonyan használják ki a formális, legalista szemléletmód kényelmét. A diktatórikus állami gyakorlat a szabálykövető bürokratikus ráció és a semleges szakmai önképek legitimáló erejére alapozza tartósságát.

A jogállam mint gyenge ideológia

A rendszerváltás folyamatában és az utána következő évek során a jogállam értékei, magatartásmintái, kommunikációs ereje, argumentumai nem teltek meg társadalmi erővel, nem töltötték meg megosztható történeteinket. A jogállam halott intézményi jelleget öltött, a jogászai szaknyelv rosszul definiált kategóriája maradt. A jelentésadó tevékeny-

ségére büszke Sólyom Alkotmánybíró-sága sem jutott túl a jogállamnak a jogbiztonsággal való azonosításán. Alulteljesítésének egyik, nem elhanyagolható oka, hogy a magyar jogtudományi gondolkodás sem haladta meg a politikai gyakorlat szintjét a jogállam fogalmának érzékelhetővé tételében, képtelen volt teoretikus megalapozású víziót szolgáltatni. A jogász kultúra egésze adós maradt a jogállam fogalmi fejlesztésével.

Ettől még ideológiai ereje kialakulhatott volna, de cselekvésorientáló, mozgósító, közösségképző, edukatív és doxikus hatásait se a politikai szereplők, se az intézményi világ nem volt képes terjeszteni. A jogállam jövőképet stimuláló potenciálja még elméleti lehetőségként sem fogalmazódott meg.¹ A domináns jogász értelemezés a mindenkori államhatalomnak kedves „a szabályokat be kell tartani” parancsának engedelmeskedik.

A demokratikus Európa és az autoriter posztkommunista államok közötti jelenlegi politikai vita a nyugati jogi hagyomány reménytelen próbálkozása a terjeszkedésre. Ugyanis a modern demokráciák hegemonikus ideológiai tartalmai – népszuverenitás, egyéni jogok, magántulajdon – a klasszikus polgári átalakulások messzi történelemmé váló korában voltak utoljára társadalmi hatásokkal rendelkező ideológiák. A keleti blokk ideológiavesztett társadalmait már egy nem mobilizáló megjelenés, semleges, természetes képződmény érte el a „behozó forradalom” idején. Demokrácia és jogállam a maguk

intézményes formáiban, kész csomagokként, adaptálandó formákként, nem is lehettek tartósan és hevesen forrásai semmilyen társadalmi identitásnak. Kódolva volt a hagyományos, ismert, a korábban lefajtott, de a keleti hagyományban soha teljesen el nem tűnő, társadalmi erővé transzformálható nacionalizmus újjáéledése. Ma alig van ezzel szembeállítható mozgósító kollektív eszme.

Kritikus pillanatokban, válságok idején mégis van esély az ideológiák átalakulására, eleven erővé válhatnak olyan normatív elemek, amelyek eddig tetszhalott állapotban voltak, sőt mozgósító jelleget kaphatnak. Bizonyos kérdésekben a jogi, jogállami értékek ideológiai hatása jelentős szerepet játszhat. Értékelkötelezett jogász érvelés, szakmai és morális logikák segítik a halálbüntetés elvetésének, az abortusz megengedésének, a különböző emancipációk intézményesedésének folyamatát. Ilyenkor a jog társadalomintegráló szerepe láthatóvá válik, a közbeszéd részévé válhatnak igazságosságdilemmák és a jogászok a politikai tér szereplőivé alakulnak. Azzal, hogy ezekben a diskurzusokban monopolizálásra törekednek, ideológiai küzdelmeket folytatnak és saját ideológiai kiindulópontjaik érvényesüléséért szállnak síkra, egyben a jogállami értékek társadalmivá válását is elősegítik. Magyarországon a halálbüntetés az Alkotmánybíróság döntése szüntette meg, a rendszerváltó elit félt a társadalmi viták kimenetelétől, és meg sem próbálta e szimbolikus témát az olyan tartalmi jogállami értékek terjesztésére használni, mint az emberi méltóság. Bármennyire is cizellált szövegegyüttes tudható be ebben a témában a legerősebb jogál-

¹ Miro Cerar: *The Ideology of the Rule of Law*, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophy*, ARSP Band 97, Heft 3, 2011, 393–404.

lami intézmény, az Alkotmánybíróság tevékenységének, érveik zárt ajtók mögött ragadtak, legfeljebb más jogászai szövegekben találtak teret a terjeszkedésre. Ilyen eszközökkel és arisztokratikus zártsággal, illetve a társadalmi folyamatoktól és vitáktól való félelemmel az alkotmányos kultúra terjesztése eleve kudarcra volt ítélve. Az ilyen terepen könnyedén visszatérő diktatúra első áldozata éppen az Alkotmánybíróság lett.

A jogrendszer autonómiája vagy kevésbé leplező nyelven zártsága a modern jogászai professzionális ideológia lényeges része. A politikai ideológiákkal való szembenállása magasabbrendűséget kölcsönöz. Éles szembeállításuk azonban félrevezető. A politikai ideológiáknak is része a jog valamilyen felfogása: kiterjesztő jogosultságfelfogás, egyéni vagy kollektív jogok, a nemzeti identitás jogi kifejeződései, stb. Diktatórikus körülmények között felszámolódik, minimálisra szűkül a jog autonómiája, és ellepik a jog működését a hatalmon levők politikai eszméi. Hosszú diktatórikus időszakok után a professzió felszabadulása együtt jár a hamis totális politikamentesség hangoztatásával. A jog eszközjellegével leszámolni szándékozó, a politikától emancipálódni akaró hivatásrendi gondolat túlfeszítése nem csak hamis, hanem súlyos csapdákat rejt.

A professzionális autonómia csökkenése, a jog belső szerkezetének, moralitásának rombolása, a jogalkalmazói konformitás vagy alárendelődés szokásai nehezebben szűnnek meg, mint a diktatórikus rendszer intézményei. Egy intézményes rendszerváltás után, a jogi autonómia deklarált visszaszerzése, a politikától elválasztottság, értékmentes-

ség görcsös szimulációját idézi elő. A jogi érvek, a jogi megoldások még akkor is politika- és értékmentesek, amikor egy autoriter jogrendszer lebontása lenne a feladat. A jogállam értékvonatkozásainak nincs esélyük a jog formális autonómiája, függetlensége, politikamentességének követelménye mellett. A formalizmus, normativizmus védelme mögé húzódásnak éppen a diktatúra alatt született meg az a hagyománya, amelyre az újabb diktatúrák támaszkodhatnak. Különösen, ha az új autoriter politikai gyakorlat legalista alapon számolta fel a demokráciát és a jogállamot. A bírói „rezisztencia” szinte egyetlen formája például az volt a felpuhuló kommunista diktatúrában, hogy a jogalkalmazó a jogszabályok szövege mögé bújt. Egy ideológiai természetű politikai hatalommal szemben ez a legtöbb esetben hatékony pajzsot jelentett a személyes vagy intézményes politikai befolyásolási kísérletekkel szemben.

A jog semlegességének túlhangsúlyozása látványos, mert nem demokratikus körülmények között az ideológia jobban érzékelhető a jogban, súlyos kihívásokat jelentve a jogászai semlegesség számára. Az uralkodó politikai csoport ideológiai elemei kikezdik a jogrendszer belső racionalitását. Erről könnyen megbizonyosodhatunk az Alaptörvény szövegét és szöveggörnyezetét, valamint ezek használatát látván. Az alkotmányos identitás és nemzeti hitvallás agresszívan kirekesztő politikai ideológiája a jogi szabályozás számos helyén megjelenik.

Ezzel a közvetlen, élő, tényleges társadalmi erőt maga mögött tudó, a közbeszéd részét is képező ideológiai nyomással szemben, amely egyaránt

veszélyezteti a jog racionális működését és a jogász hivatás identitását, a jogállam rideg, semleges technikai eszköz. Tehát alkalmatlan arra, hogy hatékony ellenőröként felvegye a versenyt saját intézményes rehabilitációja érdekében. A jogállam semleges szabályok rendszereként való beállítása (a jogállam azonos az eljárási normák és formák betartásával és a jogbiztonsággal, valamint a jog formális érvényesülési igényével) ebben a helyzetben maga is politikai eszközként funkcionál: mint pusztán formális normatív érvényesség védelem alá helyezi a hatalmi berendezkedést. Másrészt a hatalom gyakorlóiban szemében mint üres, elidegenedett, tartalom nélküli idegen elem a saját nemzeti alkotmányos identitással szemben. A jogász önvédelem és a diktatórikus akarat erősíti egymást.

Ezt az alaphelyzetet erősíti a jogász szakma egy részének sajátos érdekrendszere, amely így önfelmentést talál a hatalom szolgálatában. A jogászok nem szívesen látják be, hogy mindennapi munkaeszközük, amelyet egyre ritkábban, de még mindig lehet a szabadságok védelmére igénybe venni, a velejéig romlott, és súlyos alaphibában szenved, igazolhatatlan alkotmányos alapokon áll. Ekkor megerősödik a legalizmus formális érve, és védelmükbe veszik a rendszert, bármilyen tartalommal rendelkezik is. Hiszen ők maguk is a rendszer részei. Erős és határozott társadalmi forradalom esetében áll csak a jogász hivatásrend a felforgatás mellé, az ő világuk a kis, esetről esetre való ellenállások és győzelmek evolúciója. Újabb közadat kiperlése a titkolódzó államtól, újabb diszkriminatív fenntartói döntés bírósági megváltoztatása, egy-egy strasbourg-

gi győzelem, néhány állampolgár szabadságának visszaadása, jogszerűtlenségek orvoslásának aprómunkája. Felbecsülhetetlen érték. De aligha lazítja fel egy a jogi eszközök intenzív használatával operáló autoriter rezsim alapjait.

Erős hivatásrendi ideológiák támogatják tehát azokat a jogászokat, akik a jelenlegi vitában az alaptörvény érvényességéről és egy remélhető demokratikus kormányzás érdekében szükséges közjogi átalakításról a tiszta értéksemlegesség alapján fejtik ki véleményüket. A jogállam aktuális értelmezésében a professzionális értéksemlegességet (ami azonos a szabályokat be kell tartani sivárságával) szembeállítják a jogon kívüli (politikai) érvekkel, amelyek ennek megfelelően kívül esnek a szakmai falakon. Azok tehát, akik az értéktartalmakat (materiális elemeket) kérik számon a jogrendszeren és a gyakorlaton, olybá tűnnek, mint ha szakmai szabályokat sértenének meg. A büszke és magabiztos jogász érvek mögött azonban csak a jog és politika szétválasztásának politikai és hivatásrendi érdekeket szolgáló mítosza áll.

Jogállam és demokrácia szükségyszerű összetartozása

A demokrácia sérülékenysége miatt a professzionális autonómiának a demokrácia elsődleges védelmi vonalát jelentő jogállami értékeken kellene alapulnia. Ha nem működik, akkor a jog a hatalom eszközévé válik, szabadon felhasználható instrumentummá. Ezzel a veszéllyel szemben a jogászoknak a jogállam értéktelített volta, materiális értékei mellett kellene elköteleződnie, vagy ha úgy tetszik, a jogállam partikuláris ide-

ológiája mellett. Ez láthatólag csak formálisan, deklarációk szintjén működik; a liberális legalizmus, amely megelégszik a jogállami intézmények formális létével, és a kritikai önreflexió teljes hiánya akadályozza a tevőleges elköteleződést. Ez ugyanis egy ideológiai küzdelem is, amiben a jogászai foglalkozások hagyományosan alulértelmezik a jogállamot, azonosítják a puszta jogbiztonsággal, és ezzel fel is adják a küzdelmet egy legalista autoriter rezsimmel szemben.

A formalista jogfelfogás és jogállamfogalom forrásai erőteljesekek, a rendszerváltás bizalma a liberális intézmények szabadságőrző teljesítményében, sőt kultúrateremtő hatásában természetes állapot volt. Ráadásul a jog kritikai elemzésének hagyománya szinte teljesen ismeretlen volt a jobbára provinciális jogászai kultúrában. Az egyetlen kritikai teoretikus forrás legfeljebb a modern marxizmus lehetett volna, amit súlyosan diszkreditált ideológiai felhasználása. A liberális legalizmussal kapcsolatos fenntartások eltűntek, a korabeli nyugati tudományos kritikai pozíciók ismeretlenek voltak. Sőt a kommunista rendszer összeomlásának eufóriája globális optimizmussal vértette fel a racionális kormányzati bürokrácia, kapitalista piac, demokratikus és jogállami intézményépítést és az ezen elemek közötti jótékony összefüggést. A szocializmusból örökölt jogi instrumentalizmus (a jog intézményes eszköz csupán) rutinjai megerősítést nyertek ebből a később megalapozatlannak bizonyult optimizmusból. Mint az gyorsan kiderült, az autoriter, jogállamtagadó rezsimek, az autoriter állam a magas korrupciós ráta mellett is képesek

vonzóak lenni a tőke számára.² A jogállamot tehát, annak még legszűkebb értelmében, pusztán a kalkulálhatóság biztosítékaként (jogbiztonság) sem fogja semmilyen gazdasági érderendszer védelmébe venni.

Az uralkodó jogászai szemlélet szűkössége, a vak hit a jog „mérnöki” képességeiben, az intézmények kultúrateremtő hatásában és az eltérő intézményi kultúrák és informális viszonyok lebecsülése nem maradt meg a jogászok köreiből. Alternatívák és stabil demokratikus értékrend, hagyományok hiányában a joggal kapcsolatos vélekedések szerves részévé vált.

Mint a legtöbb radikális politikai változás, a magyar rendszerváltás is a „mindent átható tájékozatlanság”, félelmek, illúziók ideje volt, amelyet az örökölt viselkedési minták, rutinok alkalmatlansága és új szimbolikus keretek keresése jellemezett. A társadalom életét meghatározó alapvető kérdések megfogalmazásának bizonytalansága, a vélemények és szervezetek sokszínűsége orientációs zavarok forrása volt. Ahogy Lamartine-t idézi Clifford Geertz: *„Ez a káosz ideje: a vélemények töredezettek, a pártok összekuszálódtak; az új elképzelések nyelve még nem született meg; semmi sem nehezebb, mint elhelyezni magunkat a vallásban, a filozófiában, a politikában. Az ember érzi, tudja, megéli saját ügyét, és ha kell, meg is hal érte, de megnevezni nem tudja. E kor fő gondja, hogy hogyan osztályozza a dolgokat és az embe-*

² Brian Z. Tamanaha: *The Primacy of Society and the Failures of Law and Development: Decades of Stubborn Refusal to Learn*, Washington University in St. Louis School of Law, Faculty Research Paper Series, 10.03.02., 2010.

reket... A világ összekuszálta önnön katalógusát.”³ A jogászi szereptudat számára kecsgetető lehetőség maradt a jog stabilitást, biztonságot, kalkulálhatóságot adó jellege. A zavaros, plurális, értelmezési bonyaldalmakkal terhes igazságosság és egyéb tartalmi érvek másodlagosak a jogi norma univerzális és semleges viselkedési kötelezései mögött. Orientációs válságokat a megszokottak felbomlása, a régi viszonyulások érvényességének megszűnése hoz létre, és ilyen helyzetekben megnő a könnyű azonosulást kínáló ideológiák szerepe. A jogállam kiszámíthatóságot, biztonságot ígérő szűk meghatározása, mint az uralkodó jogászi ideológiai alapja, megfelelő szakmai azonosulási lehetőségnek bizonyult, és nem is nagyon kellett semmi újat befogadni, a formális normativizmus jól ismert volt.

A jog tehát feltétlen érvényesülést igénylő parancs, lényege a megfelelő eljárás, amelyben létrehozzák hierarchikus rendben funkcionáló szervek. Ha hiányzik a címzettek jogkövetési hajlandósága, javítani kell a szankcionáláson, vagy új parancsot kell gyártani. Ebben a logikában a formális szabálybetartás önérték, nem kérdezhetünk rá az értelmére, igazolására, morális megalapozottságára, társadalmi következményeire, méltányosságára, igazságosságára. Ebből káosz, de legalábbis rendetlenség következne. A társadalmi rendezettséget a jog, a normabetartás és a jogászok őrzik. Az állam által alkotott jog akkor is felsőbbséggel rendelkezik, ha semmi más nem igazolja,

csak a formális legalizmus, vagyis hogy szabályozott rendben hozták létre az előírt eljárás szerint, mind egy, hogy milyen szándékkal és tartalommal. Mintha a jog a társadalmi rend kizárólagos biztosítója lenne egy bizonytalan világban. Az uralkodó jogászi normativizmus a hobbesi hagyomány örököse.

A jog valóságteremtő lehetőségei

A jog valóban a társadalmi kontroll eszköze, de legalább annyira jelentésadás, alakítás is: világteremtés. Milyen világot fogadunk el sajátunknak egy illiberális, nem konszenzuális, kirekesztő, atavisztikus értékeket tartalmazó alaptörvénnyel? Megelégszünk-e azzal, hogy a képviselő megfelelő számú pártmunkása megszavazta a politikai centrum szövegét? Miközben tudjuk, hogy az alkotmányok nem így készülnek.

A normatív tartalom, az előírások, állami parancsok, a jogászi értelem elválaszthatatlan attól a társadalmi folyamattól, amelyben a szabályok értelmet nyernek: a magyar Alaptörvény például létrehozta azt a társadalmi világot, amelyben a hajléktalant büntetik azért, mert hajléktalan, ahol azonos nemű párok nem fogadhatnak örökbe gyermeket, ahol a ténylegesen család-ként élők egy jelentős része nem számít családnak. Az Alaptörvény olyan politikai világot teremtett, amelyben a jogokat ismét feltételekkel lehet gyakorolni, és ahol intézményes akadályai vannak a hatalom megosztásának, csak formálisan léteznek a végrehajtó hatalom korlátai. A jog, hogy működőképes legyen, szüksége van a hivatalos (szakmai, professzionális) értelmezésekre és nem hivatalos, az

³ Clifford Geertz: *Az ideológia mint kulturális rendszer*. In: *Az értelmezés hatalma*, Századvég, 1994, 51. o.

állampolgárok magatartásában megjelenő elköteleződésekre. Ez utóbbiak is a szabályok interpretációira alapozódnak. Képzeljük el azt az állampolgárt, aki a legjobban megfelel az alaptörvénynek, azt a nyelvet beszéli, azokban a képekben látja a világot, azzal azonos viselkedési mintái vannak. Magunkra ismerünk? Kit látunk benne? Vágyott polgártársainkat, egy európai, demokratikus Magyarországot?

Egy ország jogrendszere részben fiktív, vizionárius: nemcsak a van és a kell dichotómiájára épül, hanem egy lehetőségvilágot is kinyit, teret ad annak, amilyen a világ, a társadalom, amelyre vonatkozik, lehetne.⁴ Az előírt szabályok, az elvárt magatartások, a jog által létrehozott intézmények között, valamint a lehetséges valóságok között narratívák, az értelmezéseink teremtik meg az összhangot. Ez a jelentésadás kollektív folyamat és a megértésre épül. A jogi előírások értelmét olvasni és megérteni szükséges ahhoz, hogy képesek legyünk követni. A szűkértelmű jogász felfogás csak a jog impérium részét fogja, a kikényszeríthető, sőt kikényszerítendő intézményes *regulációt*. Pedig a jog a kölcsönös, interperszonális kötelekek, közösségi víziók, identitások, összetartozás *integráló* világa is. Az uralkodó jogász szerepfelfogás mérnöki modellben gondolkodik, a „társadalom mérnöke” metafora beivódott a szakmai beszédmódba. Ez nem csak a hagyományos instrumentalizmust (a jog a hatalom eszköze) tartja életben, hanem a technikai, élettelen,

objektív, semleges jogképzetet terjeszti. Miközben elsorvasztja a kollektív elköteleződések, a világteremtés pluralisztikus világát. Mintha a társadalom egyforma téglákból állna és nem végtelenül színes normatív rendekből, elvárásokból, konfliktusokból, identitásokból és kapcsolódásokból, amelyeket a jogi szabályozásnak úgy kell integrálnia, hogy nem pusztítja el őket, hanem közösségképző erőként összeköti. A hatalmi értelmezés, az impérium kizáró, korlátozó, elválasztó, a rideg, hierarchikus kényszerekre apellál. Nem tudja értelmezni a pluralizmust, az eltérő normatív elvárásokat, életformákat, amelyek szükségszerűen részei a modern társadalmaknak. Egy alkotmánynak, miközben a legmagasabb szintű egységes nemzeti norma, ugyanolyan erővel kell teret adnia eltérő, különös viszonyulásoknak, identitásoknak, másságnak. Nem csak hatalom, hanem jelentés is, ami persze labilitást, rugalmasságot, megengedést, szabadságot feltételez. Ebből az értelmezési szabadságból, normatív pluralizmusból, amelyet mégis egy kollektív normatív elvárásrendszer önt formába, alakulhat ki a közös identitás. A politikai közösség nem a normatív kényszerből, hanem a normák pluralis narrációiból származik. Az oktrojált alkotmányok nem teremtenek politikai közösséget. A liberális demokráciát gyakran és súlyosan félreértik, pedig leginkább az alternatív értelmezések, narratívák, identitások elismerését szolgálja, akadályozza a felettük gyakorolt hatalmi kontrollt. Hatalmi nézőpontból ezek destabilizáló erők, miközben éppen a modern, erősen bonyolult társadalom integrálását szolgálják.

⁴ Robert M. Cover: *The Supreme Court 1982 Term*. Foreword: Nomos and Narrative, Harvard Law Review, 5, 1983–84, 4–68.

A jogászi formalizmus eltéveszti hivatását, amikor a hatalmi látásmódot teszi magáévá.

Akár akarjuk, akár nem, mindannyian részei vagyunk egy normatív világnak, amelyet egyelőre a nemzetállam jogrendszere erősen meghatároz. De része e világnak az európai jogrend és gyakorlat, valamint rengeteg elv, érték és informális szabályrendszer is. Az alaptörvénytől, az európai szerződésen át a közlekedésben szükséges együttműködési szokásokig. Akkor lehetünk részesei ennek, ha a normatív világ módosítható, felforgatható, alakító potenciálokkal lépünk be a társadalmi terekbe. Amikor részt veszünk a mindennapi közlekedésben, folyamatosan reagálunk a szabályok érvényességére, felülvizsgáljuk érvényességüket, követésünkkel megerősítjük, másokkal kötött ad hoc konszenzusokkal lazítunk rajtuk. A folyamatosság mindig megtörik, szabályaink vannak arról is, hogy miként lehet eltérni az érvényes normáktól. A jogi és hétköznapi kultúrák jelentősen eltérnek abban a tekintetben, hogy mennyire rugalmasak ezek a szabályozások. A konszenzuális hagyományrendszer, ahol megszokott az együttműködés, a normák nem merevek. Máshol, például a kelet-európai normatív kultúrákban, nehezen megy a finomhangolás, helyette a normakerülés, a szabály értelmét egészében megkérdőjelező informális gyakorlatok jellemzők.

De forradalmi változások alkalmával több történik, mint finomhangolás, megtörik a folyamatosság, vissza kell térni a közös normák minimumának megalapozásához, új jelentéseket kell létrehozni. Egy alkotmány

fontos szerepet tölthet be ebben, ha megfelelő eljárás biztosítja, hogy képes a nemzeti közösség közös normatív hagyományait kifejezni. De az alkotmány sem az egyetlen, mindent megelőző, egyféle értelmezést lehetővé tevő norma, ki van téve az értelmezési változékonyságnak. Garantálhatja ugyan, garantálnia kell többek között az emberi méltóságot, az egyén jogait, biztosítania kell a hatalom megosztását és a végrehajtó hatalom korlátait, de ezek csak kiindulópontjai további jelentés- és világteremtéseknek. A diktatúrák mindig megpróbálják erőszakkal lefojtani a divergáló jelentésadási folyamatokat. Ennek csak az egyik, államon belüli példája a bírói jogértelmezési szabadság görcsös korlátozása, amivel a keleti diktatúrák, amilyen a magyar és lengyel rezsim is, folyamatosan és változatos eszközökkel élnek. De ilyen fojtogató hatású a társadalom mindennapi társas létére nézve a család fogalmának megerősökölése a magyar Alaptörvényben. A jogrendszer ilyen elemei az erőszak termékei, amelyek csak ideig-óráig képesek a plurális természetű értelmezéseket eliminálni. Amikor a szégyenteljes büntető szabályok kriminalizálták a hajléktalanságot, a jogalkalmazók egy része úgy érezhette, hogy ez az értelmezésre vonatkozó nyomás nincs összhangban etikai felfogásukkal, függetlenül ideológiai meggyőződésüktől. De bőven van arra is példa, hogy a menedéket kérőkkel kapcsolatos ellenséges hatalmi definiálás nem maradt hatás nélkül a bírói értelmezésekre sem. Az érintettek nagyobb társadalmi távolságra vannak a jogalkalmazótól, kevésbé helyezték őket értelmezési szabadságuk védelme alá.

Az alternatív jelentésvilágok fennmaradása küzdelmek eredménye, és hasonlóan az önálló, autonóm normatív rendekhez, korlátozzák az állam centrális hatalmát. A kulturális élet terei, intézményei például hagyományosan őrzik saját belső szabályrendszereiket, ezért igyekeznek kizárni az állam politikai, ideológiai szempontokat érvényesítő próbálkozásait. Egy ország normatív rendje ezeken az autonómiákon múlik. Az állami hatóságok értelmezési monopóliumra törekednek, de a demokratikus államok a hatalommegosztás rendszerével intézményesítik a belső értelmezési autonómiákat is. Vita lehet a törvény akadémiai, bírói, jogalkotói értelmezései között, az érvek ereje csak az autonómiák gyakorlásával tud érvényesülni. Az ilyen belső pluralizmus rugalmassá, alkalmazkodóképessé teszi az államot, így képes a változó demokratikus társadalmi igényekre reagálni. A jogértelmezési viták lefojtásával, az alternatív normatív univerzumok eliminálásával az állam elveszti demokratikus jellegét és végső soron egy komplex társadalom viszonyainak szabályozási képességét is.

A Fidesz pártállami rezsimje és normatív univerzumának csúcsa, az Alaptörvény minden szinten és társadalmi térben csonkítja, korlátozza és felszámolja az alternatívákat és a változtatási lehetőségeket, értelmezési pluralitást. Nem ad lehetőséget arra, hogy otthona legyen sokféle társadalmi csoportnak, világertelmezésnek. Nem az a baj vele, hogy egy atavisztikus, premodern, kirekesztő társadalomképet rögzít, hanem hogy mindenkire ezt akarja rákényszeríteni. Lehet, hogy Magyarország egy

része olyan, mint a rezsim, de jelentős részei bizonyosan nem. A normatív univerzumok felszabadítása csak a totális igényekkel létrehozott alaptörvény és politikai logikájának megtörésével lehetséges.

Egy új, demokratikus alkotmány megalkotása a valóság egy új normatív rendjét hozza létre, amely nem kirekeszt, hanem lehetőséget ad, belefér sokféle világkép, tehát nem erőltet az országra valami partikulárisat. Ennek megfelelően kell megtervezni megalkotási folyamatát is. Ezzel nem lezárul majd valami, hanem megnyílik a lehetőség arra, hogy a sokféle normatív igénnyel rendelkező, összetett társadalom kialakíthassa a normatív univerzumainak összeegyeztetési folyamatait és kifejezze saját arculatát. A Fidesz-rezsim alaptörvénye a maga bornírt zártságával és a nyílt politikai kirekesztéssel nem motiválja Magyarországot kreatív cselekvőit. Nem ad lehetőséget a hazaszerető alkotmányos identitás kialakulására, a cselekvő jellegű elköteleződésre.

Mi az igazságos, mi a helyes? Ezek a kérdések vitára várnak, a hivatalossal szemben rezisztens, annak ellenálló, azt kihívó alternatívák megjelenése, erősödése szükségszerű. Az értelmezési monopólium erőszakos fenntartása hosszú távon bukásra van ítélve. De az alternatívák megszületése erőfeszítéseket igényel, víziókat kell megfogalmazni, vitára alkalmas tereket és feltételeket kell létrehozni. Amikor a Fidesz utáni világra gondolunk, akkor ezt a munkát kell elképzelnünk. Aminek az Alaptörvény eltakarítása csak a kezdőpontja.